

УДК 614(092)Каган(477.54)

С.Г. Усенко, Н.О. Галічева, Л.Г. Огнєва

Харківський національний медичний університет

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА С.С. КАГАНА У ХАРКОВІ

У 20-х роках ХХ століття в Україні почали поширюватися та упорядковуватися міста, фабрики, заводи, було створено систему охорони здоров'я, яка забезпечила надання населенню безкоштовної, загальнодоступної кваліфікованої лікувальної та профілактичної допомоги. У цей період заходи органів охорони здоров'я привели до поліпшення здоров'я населення, зниження загальної та дитячої смертності, а також захворюваності. Українські діячі вносили і свій внесок в розбудову охорони здоров'я.

Саме в ці складні часи почав свою діяльність український радянський лікар-гігієніст, доктор медичних наук Соломон Соломонович Каган. Він народився 29 січня 1894 року. Після закінчення у 1919 році медичного факультету Університету Святого Володимира у Києві він взяв активну участь в організації медико-санітарного обслуговування Червоної Армії, а також у розбудові молоді радянської системи охорони здоров'я. З 1920 по 1922 рік Соломон Соломонович працював заступником завідувача Київського губернського відділу охорони здоров'я.

Діяльність вченого була насичена багатьма подіями. Він плідно працював у Харкові, Дніпропетровську та Києві на керівних посадах. У 1923 році він починав свою діяльність ректором Київського інституту народного господарства.

У Харкові у 1923 році Народний комісаріат охорони здоров'я Української Радянської Соціалістичної Республіки та відділ медичної освіти Народного комісаріату просвіти УРСР висунули як одне з актуальних завдань створення самостійних кафедр соціальної гігієни. У зміст предмета соціальної гігієни пропонувалось включити історію її розвитку, демографію із медичною статистикою, вчення про соціальні захворювання, громадську організацію охорони здоров'я як у Радянській державі, так і на Заході. Пропозицію було прийнято і з 1922/23 навчального року було проведено розподіл викладання гігієни на загальну, соціальну та професійну гігієни [3].

З грудня 1923 року Соломон Соломонович у Київському медичному інституті тимчасово виконував обов'язки завідувача кафедри соціальної гігієни на посаді старшого асистента. У весняному семестрі 1923/24 навчального року С.С. Каган читав лекційний курс соціальної гігієни [1].

У травні 1924 року до гігієнічної предметної комісії Київського медичного інституту С.С. Каган подав план та програму викладання соціальної гігієни. Лекційний курс, за його думкою, повинен був складатися з 4 вступних, 21 «спорадичної» та 3 підсумкових лекцій. Вступні лекції розкривали сутність соціальної гігієни та її зв'язки з іншими, у першу чергу суспільними, науками. Після вступних лекцій та самостійного ознайомлення з підручником «Краткий курс социальной гигиены» студентські групи по 20 осіб кожна повинні були здати попередній колоквиум. Було передбачено, що потім студенти візьмуть участь у 12 двогодинних

© С.Г. Усенко, Н.О. Галічева, Л.Г. Огнєва, 2013

лабораторних заняттях з санітарної статистики, у підготовці рефератів на запропоновані кафедрою теми з подальшим їх обговоренням на семінарських заняттях, а також в екскурсіях у лікувально-профілактичні установи. Плану і програмі С.С. Кагана властиві риси деякої нерозміркованості. Це відноситься до попередніх колоквиумів, деяких семінарських занять і «спорадичних» лекцій. Серед лекційних тем зустрічається, наприклад, така: «Злочинність з соціально-гігієнічної точки зору».

У 1924–1929 і 1934–1952 роках Соломон Соломонович Каган завідував кафедрою соціальної гігієни та організації охорони здоров'я Київського медичного інституту.

У 1929–1932 роках Каган С.С. був ректором Дніпропетровської медичної академії. З травня 1929 року рішенням Української професійної освіти посаду завідувача кафедри соціальної гігієни та організації охорони здоров'я Дніпропетровського медичного інституту було доручено Соломону Соломоновичу Кагану. Ставши на чолі кафедри ДМІ, С.С. Каган приступив до організації музею соціальної гігієни, проте це було заборонено Українською наукою, тому що відкриття музею не було передбачено планом і субсидій на його утримання не виділялось. У 1930 році С.С. Каган розпочав спробу, використовуючи свій авторитет ректора ДМІ, неправомочного розширення курсу соціальної гігієни. У проєкті навчального плану для санітарно-гігієнічного факультету передбачалося викладання статистики відвести 40 годин на першому курсі, варіаційної статистики з антропометрією – 40 годин на другому курсі; соціальної гігієни – 60 годин на другому курсі та 100 годин на третьому курсі [2].

Створення у 1923–1924 роках кафедр соціальної гігієни в Україні стало важливою подією в розвитку соціальної гігієни як науки та предмета викладання [1]. У 1930 році, коли медичні навчальні заклади перейшли з системи Народного комісаріату освіти у підпорядкування Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР, у Харківському медичному інституті були утворені факультети, перед якими було поставлено завдання готувати для потреб новостворених закладів практичної охорони здоров'я висококваліфікованих лікарів-спеціалістів. Так, у цей період в Україні вперше створюються санітарні станції – центри профілактичної допомоги населенню, а також колгоспні родильні будинки.

У зв'язку з цим на кожному факультеті було організовано окремі кафедри соціальної гігієни. З 1 травня 1932 року кафедру соціальної гігієни у Харківському державному санітарно-гігієнічному інституті очолив професор Соломон Соломонович Каган, який змінив на цій посаді Сергія Аркадійовича Томіліна [2]. С.С. Каган очолив кафедру соціальної гігієни, вже маючи за плечима досвід викладання цієї дисципліни у Києві та Дніпропетровську та керівництва великими державними установами і навчальними закладами.

Не буде зайвим пояснити, що Харківський державний санітарно-гігієнічний інститут виділився зі складу Харківського медичного інституту, де у 1930 році був організований як санітарно-гігієнічний факультет, а у 1934 році знову став факультетом ХМІ [2]. При організації самостійного Санітарно-гігієнічного інституту керівники охорони здоров'я поклали на нього надзвичайно широкі надії. Планувалось, що в ньому будуть готувати фахівців, які в певному обсязі одержать знання не тільки лікарів-гігієністів, а і санітарних інженерів [2].

Професор С.С. Каган очолив кафедру з головною метою – вдосконалити навчальний процес. Саме в Харкові у 1930-ті роки вчені кафедри взяли участь у підготовці перших українських підручників з соціальної гігієни та санітарної статистики. І в 1932 році в Києві видається українською мовою підручник С.С. Кагана «Нариси з теорії соціальної гігієни» для студентів медичних вищих навчальних закладів та практичних лікарів. Посібник обсягом 400 сторінок був складений згідно з програмою 1930 року і мав такі розділи: «Соціальна гігієна як наука», «Методи соціальної гігієни», «Проблеми статевого життя», «Фізичний розвиток населення», «Особливості патології селянства», а також декілька розділів, присвячених соціальній патології і демографії. Проте підручник зазнав суворой критики. З точки зору заідеологізованих «цінувачів», він не переконував читача в тому, що досягнення медицини самі по собі недостатні для якісно-позитивних зрушень у здоров'ї населення і для цього необхідні революційні перетворення в соціально-економічному житті суспільства. Автора підручника критикували за те, що в ньому

не висвітлювався ряд важливих соціально-гігієнічних проблем, на які у свій час звертали увагу класики марксизму-ленінізму, не піддавалася критиці буржуазна соціальна гігієна, зокрема погляди Спенсера, Дюпона, Нітті, Грот'яна, а також неомальтузіанські концепції.

Після численних критичних засідань та конференцій (у Харкові, Києві та інших містах), розгорнутих рецензій у періодичній пресі (З. Гуревич, 1933; Ю. Добровольський, 1934) у статті «За більшовицьку самокритику» (1934) С. Каган детально проаналізував свої «помилки» і дав їм «правильну» оцінку.

Дискусія навколо підручника С. Кагана підштовхнула «критичний» перегляд багатьох соціально-гігієнічних концепцій з прив'язкою останніх до ідеологічної спадщини класиків наукового комунізму і обов'язковою критикою буржуазних теорій здоров'я та оздоровлення; зі змісту дисципліни, зокрема, надовго були вилучені «проблеми колективного життя» [3].

У 1930 році у Харкові було створено Український державний інститут охорони здоров'я, який у 1933 році реорганізовано у Всеукраїнський інститут соціалістичної охорони здоров'я. Кафедра соціальної гігієни Харківського медичного інституту працювала в тісному контакті з цим інститутом, а С.С. Каган був його науковим співробітником. Наукова діяльність Соломона Соломоновича цього періоду була присвячена вивченню питань охорони здоров'я населення. Тому разом зі співробітниками кафедри гігієни праці і проводилося вивчення стану здоров'я гірників Донбасу та їхніх родин, зрушень у здоров'ї робітничих родин Харкова. С.С. Каганом було підготовлено та опубліковано багато праць за результатами вивчення цих питань. Деякі напрямки вивчення цієї наукової проблеми актуальні і сьогодні.

У 1932 році Соломон Соломонович Каган перейшов на посаду професора кафедри, одночасно завідував планово-економічним відділом Народного комісаріату охорони здоров'я. Він постійно приділяв увагу питанням організації охорони здоров'я населення. У період роботи на кафедрі були опубліковані праці: «Завдання охорони здоров'я на другу п'ятирічку», «План оздоровчої роботи в УРСР на 1934 рік», «Медично-санітарна справа в УРСР між XII і XIII з'їздами Рад» тощо [3].

Упродовж невеликого проміжку часу роботи у Харкові з 1932 по 1934 рік С.С. Каган проявив себе як видатний вчений і талановитий організатор.

В 1934 році столицю України було переведено із Харкова до Києва, куди переїхав С.С. Каган.

Наукову діяльність Соломон Соломонович Каган розпочав у 1923 році. У 1926 році йому було присвоєно звання професора, а у 1935 році – вчений ступінь доктора медичних наук [5].

Наукова і літературна діяльність С.С. Кагана налічує понад 200 наукових праць, які присвячені питанням соціальної гігієни, санітарної статистики, демографії та історії медицини. Серед них крім «Нарисів з теорії соціальної гігієни» наукова праця «Видатний санітарний діяч України – академік АН УРСР О.В. Корчак-Чепурківський» та ін. [4]. Автор кількох монографій, С.С. Каган був редактором та керівником багатотомних оглядів з охорони здоров'я УРСР, статистичних збірників, а також монографій, присвячених організації та історії охорони здоров'я.

Великі заслуги вченого у підготовці наукової зміни. Під його керівництвом виконано 8 докторських та 53 кандидатські дисертації. З його наукової школи вийшли такі відомі вчені, як Л.Д. Ульянов, Б.М. Шкляр, І.І. Овсієнко, К.Ф. Дупленко, Є.Я. Белицька, Л.Г. Лекарев та ін. [3]. Пізніше життя та діяльність вчених та організаторів І.І. Овсієнка, К.Ф. Дупленка, Л.Г. Лекарева були пов'язані з Харковом.

В 1960-х роках С.С. Каган працював у відділі організації охорони здоров'я Інституту комунальної гігієни. Він був заступником голови проблемної комісії Вченої ради Міністерства охорони здоров'я УРСР з питань теорії та організації охорони здоров'я, членом центральної та республіканської статистичних комісій, а також членом союзної проблемної комісії з питань охорони здоров'я [5].

С.С. Каган бездоганно виконував численні службові обов'язки. Медична громадськість країни того часу знала його як одного з активних та невтомних робітників. Він був заступником

голови правління Українського товариства гігієністів, головою секції організаторів охорони здоров'я Київського товариства гігієністів та членом правління Всесоюзного товариства гігієністів та санітарних лікарів [5].

У 1964 році гігієнічна спільнота республіки відмітила 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової та громадської діяльності професора С.С. Кагана на урочистому зібранні, скликаному з ініціативи Українського та Київського наукових товариств гігієністів, Українського наукового товариства істориків медицини та Українського науково-дослідного інституту комунальної гігієни.

Уряд високо оцінив заслуги С.С. Кагана, нагородивши його орденом Трудового Червоного Прапора, багатьма медалями, зокрема «За оборону Києва».

Помер Соломон Соломонович 18 березня 1965 року і був похований у Києві на Байковому кладовищі.

Список літератури

1. *Петрова З. П.* Заснування кафедр соціальної гігієни в Україні / З. П. Петрова // Медицина сьогодні и завтра. – 2003. – № 3. – С. 24–26.

2. *Циганенко А. Я.* Сторінки історії санітарно-гігієнічного факультету ХНМУ (до 75-річного ювілею санітарно-гігієнічного (медико-профілактичного) факультету Харківського державного медичного університету) / А. Я. Циганенко, З. П. Петрова, В. В. Мінухін. – Харків : Радуга, 2005. – С. 7.

3. *Петрова З. П.* Из истории социальной гигиены на Украине (1861–1932 гг.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. биол. наук : спец. 14.03.33 / З. П. Петрова. – Харьков, 1974. – 14 с.

4. *Каган С. С.* Видатний санітарний діяч України – академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський / С. С. Каган. – К, 1965. – С. 76.

5. *Лекарев Л. Г.* Профессор С. С. Каган (к 70-летию со дня рождения) / Л. Г. Лекарев // Сов. здравоохранение. – 1964. – № 7. – С. 90.